

Şanlı mübarizə tariximiz alman arxiv sənədlərində

Türk-müsəlman dünyasında 1918-ci il mayın 28-də yaradılmış ilk respublika - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın tarixinə birinci respublika kimi daxil olmuşdur. Cəmi 23 ay fəaliyyət göstərən ilk Azərbaycan Respublikası xalqımıza XX əsrdə hüquqi dövlətçilik və sivil demokratiya önənələrini bəxş etmişdir. Şimal torpağımızın adına "Azərbaycan" adı möhürünü vuran Xalq Cümhuriyyəti dövlət dilimizin və tarixi adlarımızın bərpası, təhsilin milliləşdirilməsi, ilk ali məktəbin yaradılması və digər sahələrdə mühüm islahatlar həyata keçirdi.

Almaniya Federativ Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin Siyasi Arxivinin (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts der Bundesrepublik Deutschland) (bundan sonra - siyasi arxiv) müxtəlif fondlarında saxlanılan sənədlərin işığında AXC-nin yaranması ərəfəsində mövcud beynəlxalq vəziyyəti, Cənubi Qafqazın sərhədlərinin dəyişdirilməsi cəhdləri, böyük dövlətlərin Azərbaycanın ayrılmaz parçası olan Bakını ələ keçirmək siyasəti, yenidən yaranmış cümhuriyyətin Bakının azad edilməsi uğrunda şanlı mübarizəsini və eləcə də AXC-nin qonşu dövlətlərlə diplomatik münasibətləri tarixinin müəyyən mənzərəsini izləmək mümkündür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı vaxtdan etibarən şimal qonşusu olan Dağlılar Respublikası ilə muntəzəm əlaqələr yaratmağa, Şimali Qafqaz xalqlarına maddimənəvi və siyasi yardım göstərməyə çalışırdı. Bu baxımdan, 1918-ci il 4 iyul tarixli Tiflisdəki vəkil Korkovadan Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilən bir radioqramda Şimali Qafqaz və Azərbaycan arasında ordu, maliyyə, həmçinin xarici siyasətin də birgə olması barədə müqavilə bağlandığı qeyd olunur.

1918-ci il 4 dekabr tarixli sənəddə Tiflisdə olan alman nümayəndəliyinin Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinə məlumatı Azərbaycan, Gürcüstan və Dağlılar Respublikası nümayəndələrinin birgə təşkil etdiyi konfransdan danışılır və onların öz aralarında razılığa gələrək mühüm qərarlar qəbul etdikləri qeyd olunur. *Bu qərarlar içərisində "Hər üç respublikanın bir-birinin müstəqilliyini hərtərəfli qəbul etməsi; hər üç respublikanın müstəqilliklərinin qorunması üçün bir-birlərinə hərtərəfli yardım etməsi; hər üç respublika sərhədlər məsələsində razılığa gəlməyibse, onda onların sərhəd məsələlərini əvvəlcədən seçilmiş komissiyalar vasitəsi və sülh yolu ilə həll etmələri"* qeyd olunur. Həmçinin həmin respublikaların nümayəndələri

"onlara zərər verə biləcək dördüncü bir dövlətlə heç bir müqavilə imzalamayacaqlarına" söz verirlər. Bundan əlavə, həmin dövlətlər *"iqtisadi münasibətləri tənzimləmək, gömrük və digər məsələlər üçün xüsusi komissiyalar təşkil etmək, ümumi pul sisteminin yaradılması, yol, teleqraf və poçt tariflərinin eyni olması* haqqında qərar qəbul etməsi haqqında maraqlı məlumatlar yer almaqdadır.

17 iyun 1919-cu il tarixli digər bir sənəddə Cənubi Qafqaz ölkələrində baş verən hadisələrdən bəhs olunur. Azərbaycanla Gürcüstan arasında yeni gömrük və pul müqavilələrinin imzalanması, Dağlılar Respublikasının Zaqatala və Abxaziya ilə çox maraqlanması, Azərbaycan, Gürcüstan və Dağlılar Respublikalarının nümayəndələrinin Yeni Qafqaz Konfederasiyası yaratmaq qərarına gəlməsi, Dağlılar Respublikasının nümayəndəsi Heydər Bammatın uzun müddət Parisə buraxılmaması, ermənilərin isə Rusiyada dayaq axtarması və digər məsələlər əks olunmuşdur.

Siyasi arxivin sənədləri həmçinin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmış erməni dövlətinin öz sərhədlərini daha da genişləndirmək niyyətindən xəbər verir. 25 iyul 1918-ci il tarixli Almaniya Xarici İşlər nazirliyinə göndərilmiş bir teleqramda qeyd olunur ki, *erməni nümayəndələri Aharunyan və Xatisov onlar üçün qurulan respublikaya 600 min erməni qaçqını qəbul edəcəklərini bildirir və onlar çalışırlar ki, Qafqazın hər bir rayonunda tək ermənilər yaşasın və bu yerlər ermənilərin yaşadığı yerlər kimi göstərsin.*

Müstəqilliyinin böyük dövlətlər tərəfindən tanınmasına nail olmağa çalışan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xarici dövlətlərlə diplomatik münasibətlər yaratmağa can atırdı. Lakin dövlətlərin hərəsinin öz marağı var idi. Bu qəbildən Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin siyasi arxiv sənədləri içərisində 30 mart 1919-cu il tarixli bir sənəd daha maraqlı-

dır. Sənəddə qeyd olunur ki, *fransızlar və ingilislər Yaxın Şərqi öz maraqlarına bölmək istəyirlər. Fransız baş komandanlığı Batuma qədər əraziləri, ingilislər isə Cənubi Qafqaz, Həmədan və İran ərazilərini ələ keçirməyə çalışırlar. Ona görə də onlar Cənubi Qafqazda yaranmış yeni respublikalar ilə xoş münasibətlər yaradaraq məsələni dinc yolla həll etmək istəyirlər.*

Bu qəbildən olan sənədlər bir daha Xalq Cümhuriyyətinin necə çətin şəraitdə mübarizə aparmasını sübut edir.

Siyasi arxivin sənədləri həmçinin digər mühüm məsələni - Azərbaycanın qədim paytaxt şəhərlərindən biri, eyniadlı quberniyanın mərkəzi, zəngin neft mənbələrinə malik, dövrün ən mühüm sənaye və ticarət mərkəzi olan Bakının böyük dövlətlər tərəfindən Azərbaycandan qoparıb alınması siyasətini və hansı yolla olursa olsun Bakını daşnak-bolşevik işğalından azad etmək uğrunda Azərbaycan diplomatiyasının mübarizəsinin real mənzərəsini əks etdirir.

Almaniyanın arxiv sənədləri Bakının mühüm əhəmiyyətə malik bir mərkəz olduğunu bir daha təsdiq edir. Məhz bu səbəbdəndir ki, Bakı uğrunda mübarizədə hegemon dövlətlərin heç biri digərinə güzəştə getmək istəmirdi. Məhz bu səbəbdəndir ki, Sovet Rusiyası hansı yolla olursa olsun Bakını əldən vermək istəmirdi və bu məqsədlə də Almaniya ilə gizli sazişə girmişdi.

I Dünya müharibəsi zamanı çəkdiyi xərclərin mühüm bir hissəsinin Bakı nefti hesabına ödənilməsinə nəzərdə tutan Kayzer Almaniyası isə Bakının dağıdılmasına qətiyyətlə yol vermək istəmirdi. O, buradakı dəmir yollarına, neft daşıyan kommunikasiya vasitələrinə və digər strateji obyektlərə zərər dəyməsin deyərək "Bakı məsələsi"ni dinc yolla həll etmək niyyətində idi. Alman kəşfiyyatının əlində Rusiyanın Cənubi Qafqaz, o cümlədən Bakını ələ keçirmək planları barədə dəqiq məlumatlar vardı. 1918-ci il iyunun ortalarında tərtib olunmuş bir xəritədə Bakıda yerləşən 8 minlik bolşevik-erməni hərbi birləşməsi haqqında məlumat göstərilmişdir.

Tiflisdəki alman nümayəndəsinin Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdiyi 18 iyul 1918-ci il tarixli bir teleqramda *"Osmanlı ordusunun Bakıya*

girməsinin qarşısının alınması üçün İstanbulda bir konfrans çağırılmasının nəzərdə tutulduğu, hətta Bakıdakı sovet nümayəndəsi Stepan Şaumyanla danışıqlar aparılması, onu yerli əhaliyə - əsl türklərə (azərbaycanlılara - red.) qarşı düşmənçilik hərəkətlərinə son qoymağa inandırmaq üçün Bakıya nümayəndə göndərildiyi" haqda məlumat verilir.

Bu qəbildən olan digər bir sənəddə - 13 avqust 1918-ci il tarixli teleqramda Almaniyanın Cənubi Qafqazdakı nümayəndəsi general fon Kressin Osmanlı nümayəndəsi Xəlil paşa ilə Yelizavetpolda (Gəncə - red.) danışıqlar aparması haqqında məlumat verilir. Danışıqlarda Böyük Britaniya qüvvələrinin Bakıya girməsinin qarşısını almaq üçün Almaniya hərbi hissələrinin Osmanlı qüvvələri ilə birləşməsinin vacib olduğu bildirilir.

Lakin Azərbaycan hökumətinin qətiyyətli mövqeyi, Osmanlı ordusunun köməyi və Azərbaycan vətənpərvərlərinin rəşadəti sayəsində Bakı düşmənlərdən azad olundu və xalqımız təbii paytaxtına qovuşdu. Bakının azad edilməsindən sonra Almaniya hökumətinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinə münasibəti müsbət mənada dəyişildi. Artıq Almaniya hökuməti tərəfindən verilən göstərişlərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti ilə əlaqə yaradılması tapşırılırdı.

Bakı azad olunduqdan sonra, Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin 22.10.1918-ci il tarixli məlumatında Almaniyanın Cənubi Qafqazdakı nümayəndəsi general fon Kressə leytenant fon der Koltuna Bakıda almanların maraqlarını qorumağı tapşırırdı. Bu məqsədlə leytenant fon der Koltun tabeliyinə 100 nəfərlik zabit heyəti və digər dəstələr verilir. Lakin onların gəldiyi qatar Şəmkir yaxınlığında türk-silah edilir. Yalnız 5 gündən sonra Koltun kiçik bir dəstə ilə Bakıya girməsinə imkan yaradılır.

1 oktyabr 1918-ci ildə general fon Kressin imzası ilə Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilən teleqramda Azərbaycan hökuməti tərəfindən silah, hərbi sursat və digər hərbi ləvazimatların əks olunduğu siyahının verildiyi və bunların qiymətlərinin neftlə ödəniləcəyi xəbəri verildi. Hərbi sursat və digər hərbi ləvazimatların qiymətinin

neftlə ödəniləcəyi üçün general fon Kress bu məsələnin tezliklə həll olunmasını istəyirdi və Azərbaycan hökumətinin bu istəyini ən yaxın zamanda poçtla Xarici İşlər Nazirliyinə göndərəcəyini bildirmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin almanlardan almaq istədiyi silah və hərbi sursatın siyahısında: 144 ədəd (1902-ci il modeli) 2000 atış qranili səhra topu; 248 ədəd (1909-cu il modeli) 2000 atış qranili dağ topu; 144 ədəd 2000 atış qranili qısalüləli dağ topu; 48 ədəd (1909-cu il modeli) 1500 atış qranili ağır səhra topu; 48 ədəd (1909 və ya 1910-cu il modeli) 1500 atış qranili qısalüləli yüngül səhra topu; 48 ədəd (1909 və ya 1910-cu il modeli) 1500 atış qranili qısalüləli ağır səhra topu; 10 ədəd 15 sm. ölçülü ("Canne" markalı) 1000 atış qranili top; 10 ədəd 120 mm. ölçülü ("Wickers" markalı) 1000 atış qranili top; 10 ədəd 8,8 sm. ölçülü 2000 atış qranili alman topu; 4 ədəd 10,5 sm. ölçülü 1000 atış qranili alman topu; 4 ədəd 8,8 sm. ölçülü 1500 atış qranili alman topu; 4 ədəd 7,5 sm. ölçülü 2000 atış qranili alman topu; 48 ədəd 3000 atış qranili zenit havadan müdafiə qurğusu; 200 min ədəd 900 atış qranili piyada tüfəngi; 20 min ədəd 900 atış qranili kazak tüfəngi; 10 min ədəd 900 atış qranili karabiner (qısalüləli tüfəng); 800 ədəd 20 min istifadə qaranili "M.C.Maxim" sistemli tüfəng; 100 ədəd 10 min istifadə qaranili "M.C.Lewis" sistemli tüfəng; 100 ədəd 100 atış qranili zabit revolyeri; 200 ədəd hərbi durbin; 400 ədəd at yəhəri; 1000 ədəd (fişəngləri ilə bərabər) işıqlı tapança; 200 ədəd səhra durbin; 2 ədəd sualtı qayıq; 6 ədəd zirehli motorlu qayıq; 50 ədəd zirehli mina; 10 ədəd təyyarə; 10 ədəd 120-lik prolektor; 25 ədəd 142 tonluq yük avtomobili; 200 ədəd səyyar mətbəx və s. nəzərdə tutulmuşdu.

Təəssüf ki, oktyabrın 26-da Berlindən Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinin baş məsləhətçisi Busşe tərəfindən göndərilən teleqramda nəzərdə tutulan hərbi sursatın yalnız Gürcüstana satıla biləcəyi bildirilirdi. Bunun səbəbi kimi, hərbi sursat Azərbaycana satılsa, almanları *"tatarları ermənilərə qarşı silahlandırmaqla günahlandıracaqları"*, *"ermənilərə isə heç bir şəkildə silah verilməməsi"* bildirilirdi. Çünki *"ermənilərə verilən silahların böyük bir ehtimalla türk-müsəlman əhalisinə qarşı istifadə ediləcəyi"* ifadə edilmişdi.

Unutmamalıyıq ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı ölkənin bütün ərazisində soyqırımına həyata keçirilirdiyi bir şəraitdə yaranmışdı. Siyasi arxivdən əldə edilən sənədlər bu mürekkəb və son dərəcə ağır tarixi şəraitdə Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətində Azərbaycan xalqı üçün faydalı olan bütün əlaqələrdən yararlanmağa çalışdığını bir daha təsdiq edir. Bu sənədlərdəki faktiki məlumatlar həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin bir çox mühüm problemlərinə, böyük dövlətlərin Azərbaycanla bağlı yeritdiyi siyasətinə yeni baxış tələb edir.

**Güntəkin NƏCƏFLİ,
Nigar EYVAZOVA,
tarix üzrə fəlsəfə doktorları**